

5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі: ЦДАГО). – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 621. – 95 арк.
6. Бюллетень Народного Комиссариата Внутренних Дел (Харьков). – 1923.
7. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20–30 роки ХХ століття) / Богдан Володимирович Чирко / НАН України, Ін-т національних відносин і політології. – К. : Освіта, 1995. – 215 с.
8. ЦДАГО. – Ф. Р-413. – Оп. 2. – Спр. 1. – 340 арк.
9. Євнух В. Б. Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспект / Володимир Борисович Євтух. – К. : Либідь, 1997. – 91 с.
10. Коламмйченко І. І. На путях социалистической реконструкции / Иван Иванович Коламмйченко. – К. : Наукова думка, 1978. – 281 с.
11. Державний архів Одеської області. – Ф.П-3.– Оп. 1. – Спр. 144. – 15 арк.
12. Ленинский план построения социализма и его осуществление на Украине. – К. : Наукова думка, 1982. – 381 с.
13. Чирко Б. В. Робота парторганізацій з національними меншостями на Україні, 1923–1930 рр. / Богдан Владимирович Чирко // Український історичний журнал. – 1998. – № 6. – С. 74–76.
14. Журба М. А. Радянські громадські організації національних меншин УСРР в період непу / Михайло Анатолійович Журба // Київська старовина. – 2000. – № 5. – С. 141–145.
15. Майборода О. М. Етнонаціональна політика і перспективи етнонаціонального розвитку в Україні / Олександр Микитович Майборода // Сучасність. – 1995. – № 12. – С. 75–77.
16. Україна у ХХ столітті: Зб. документів і матеріалів (1900–1939). – К. : ІЗМН, 1997. – 448 с.

Иванова Т. Ю. Этнополитика большевиков и ее реализация на территории южных регионов УССР в межвоенный период

В предлагаемой статье анализируется и раскрывается политико-правовое положение национальных меньшинств Юга Украины в 1920–30-е гг. На его развитие повлияли введение и деятельность ряда учреждений по национальным вопросам, реформа административно-территориального устройства 1922 г. и политика коренизации советской власти. Выявлены последствия этих процессов для жизни различных этносов южноукраинского региона.

Ключевые слова: национальные меньшинства, этнополитика, коренизация, тоталитаризм, диктатура пролетариата.

Ivanova T. Yu. Ethnic policy of the Bolsheviks and its implementation on the territory of the southern regions of the USSR in the interwar period

The politico-legal status of national minorities of the South of Ukraine in the 1920-30s is analyzed in the article. The introduction and activity of institutions on national issues, the reform of the administrative-territorial system of 1922 and the policy of localization of the Soviet power are influenced on its development. The implications of these processes for the life of different ethnic groups of South Ukrainian region are found.

Keywords: national minorities, ethnic policy, korenizacia policy, totalitarianism, dictatorship of the proletariat.

УДК 94(477.63)“1930/1936”

Н. Р. Романиць

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ «КОЛИШНІХ КУРКУЛІВ»

У статті досліджуються репресивні акції радянської влади проти «колишніх куркулів», що здійснювалися в українському селі після закінчення суцільної колективізації протягом 1931–1936 рр. На основі аналізу архівних документів, що вперше вводяться до наукового обігу, визначаються причини, особливості, механізми, цілі карально-репресивних заходів влади.

Ключові слова: репресії, «колишні куркулі», селянство, влада, політика.

В умовах формування демократичних інститутів української незалежної держави й становлення громадянського суспільства особливого значення набуває наукове осмислення феномену радянського тоталітаризму, важливим чинником утвердження якого стали масові репресії. За останні два десятиліття відбулися кардинальні зміни у дослідженні репресивної компоненти сталінської модернізації аграрного сектора, внаслідок чого українська історіографія вийшла на якісно новий ступінь її розуміння й засвоєння. Серед вітчизняних істориків, внесок яких у вивчення теми є найвагомішим, слід, в першу чергу, виділити Ю. Шаповала [1], С. Кульчицького [2], В. Нікольського [3], у працях яких розкрито механізми творення партійно-радянськими й каральними органами масового терору проти сільського населення України під час суцільної колективізації і хлібозаготівель 1932/33 р. Разом з тим, враховуючи складність проблеми, далеко не всі її аспекти на сьогодні знайшли належне висвітлення. Так, поза увагою істориків фактично залишилися каральні заходи сталінського режиму після закінчення «соціалістичної перебудови аграрного сектора». Тому у пропонованій статті автор ставить за мету проаналізувати репресивні акції влади проти «колишніх куркулів», що здійснювалися в українському селі протягом 1931 – 1936 рр.

Завершення суцільної колективізації й здійснення масштабного розкуркулення протягом 1930-1931 рр., на думку Кремля, не вирішило проблеми куркульства. Партійно-радянське керівництво держави вважало, що значна частина куркулів змогла уникнути репресій, або саморозкуркулившись шляхом поділу чи

продажу майна, або, переїхавши до міст, на новобудови, що дозволило розчинитися серед тисяч чорноробів – нового пролетаріату. За підрахунками радянських істориків, протягом 1929-1930 рр. у Радянському Союзі саморозкуркулилось і втекло до міст близько 200-250 тис. куркульських господарств або 1/4 частина куркульства, тобто 1 млн. осіб [4, с.117]. При цьому до «колишніх куркулів» влада зараховувала не лише розкуркулених, але й бідняків та середняків, репресованих протягом 1928-1936 рр. за невиконання державних зобов'язань: контракційних планів, хлібозаготівель, м'ясозаготівель або за скоєння міфічних контрреволюційних злочинів, переважно за контрреволюційну агітацію. Занепокоєння місцевих очільників викликало те, що деякі «колишні куркулі», відбувши покарання, поверталися додому й вимагали відшкодування конфіскованого майна, спираючись на підтримку односельців. Зокрема, на цьому ґрунті відбувалися зіткнення з переселенцями, які переїхали до республіки із Росії та Білорусії після Голодомору.

Окрім «нерозкуркулених куркулів» і куркулів, що відбули покарання, окрему групу складали куркулі-втікачі із місць депортації та куркульських виселок, які, на думку керівництва держави, поповнювали лави різноманітних контрреволюційних та бандитських угруповань, що призводило до зростання рівня злочинності. Причиною масових втеч спецпоселенців стали жорстокі побутові умови, в яких опинилися депортовані українські селяни на Півночі. Так, бараки, збудовані нашвидкоруч з жердин, були не пристосовані для проживання родин з маленькими дітьми. Підлоги в них здебільшого не було, тому перші нари стояли прямо на снігу – землі. Температура в бараках не піднімалася вище 4 градусів. Всюди неймовірна теснява: у багатьох бараках нари були збудовані в 5 ярусів. Навіть інспектори ОДПУ визнавали, що на одну людину припадає кубатури «менше гробової». Але не всім депортованим до Північного краю «пощастило» отримати місця в бараках. Значна частина селян мешкала у куренях і землянках: станом на 1 січня 1931 р. – 37,3% сімей спецпереселенців [5, с. 662].

Серед спецпереселенців процвітали антисанітарія, вшивість, що призводило до поширення епідеміологічних захворювань, зокрема, висипного тифу. Також селяни масово хворіли на дизентерію, цингу, простудні захворювання. Але навіть тяжко хворі не могли розраховувати на отримання медичної допомоги, оскільки у більшості поселень не було ні медичних пунктів, ні навіть медикаментів.

Становище депортованих ускладнювалося ще й тим, що більшість з них прибували до місць заслання без особистих речей, продуктів, грошей. Нерідко це відбувалося через банальне мародерство місцевої влади на пунктах висилки. Тим часом утримання сімей розкуркулених мало здійснюватися за рахунок власних коштів. Тому 5 березня 1930 р. ОДПУ змушене було видати розпорядження, яким дозволяло депортованим селянам звертатися до родичів з проханням надіслати грошові перекази. Також розкуркулені отримали право й на продовольчі посилки [5, с. 213].

Важкі умови існування спецпереселенців призводили до їх масової загибелі. На 1 грудня 1930 р. із 126 095 депортованих до Північного краю померли 21 213 осіб (16,8%) [6, с. 26]. Тож і не дивно, що коли потеплішало, почалися масові втечі розкуркулених із сім'ями з місць заслання. Частина втікачів осідала в містах, на новобудовах, де було легко розчинитися серед тисяч чорноробів, колишніх селян. Інші, як правило, з фіктивними документами про соціальне становище, поверталися до рідних сіл, вимагаючи у місцевого керівництва повернення конфіскованого майна і земельних наділів. Решта втікачів, без документів переходили на нелегальне становище, переховувалися в лісах або у найближчих родичів. Владу особливо непокоїло те, що деякі куркулі після повернення із заслання ставали «базою для розвитку бандитизму». Так, із 176 учасників 28 банд, що оперували на території України у серпні 1930 р., 116 осіб були куркулями, які втекли із місць заслання [5, с. 525].

Працівники ОДПУ повідомляли, що повернення куркулів «негативно впливало на політичні настрої основних прошарків селянства», викликаючи співчуття бідняків, середняків, навіть активістів. Навколо дітей депортованих збиралися селяни, вислуховували їхні жорстокі розповіді, після чого висували до влади «незаконні вимоги» щодо повернення всіх висланих куркульських родин. У деяких регіонах України ці настрої, за висновками ДПУ УСРР, переростали в «організований рух». Так, у квітні 1930 р. в ряді сіл Одеського округу селяни на загальних зборах почали ухвалювати рішення про повернення депортованих селян або зверталися з відповідними клопотаннями до органів влади. Співробітників органів ДПУ особливо вражало те, що активними учасниками акцій за повернення куркулів ставали сільські активісти і колгоспники, які безпосередньо брали участь у розкуркуленні та їх висланні [7, арк. 78]. Жіночим бунтом закінчилася спроба арешту втікачів у селі Василівка Андріїво-Іванівського району Одеського округу. Учасниці виступу не лише «відбили» куркулів, але й вселили їх у колишні будинки [5, с. 384].

Про масовий характер втеч селян із місць депортації свідчить директива ОДПУ від 7 квітня 1930 р., яка зобов'язала республіканські повноважні представництва організувати на станціях загороджувальні пункти [8, с. 477-478]. Підготовлена на початку квітня 1930 р. директива ДПУ УСРР вимагала від окривдділів ДПУ надати інформацію про кількість втікачів, що перебували на території округу, а також визначила методи боротьби з ними: всіх затриманих куркулів мали негайно етапом відправляти до попереднього місця заслання, а щодо «злісних куркулів» заводити справи, які передавалися на розгляд Судової Трійки ДПУ УСРР [9, арк. 87]. Зокрема, за таким механізмом сфабрикували справу мешканця села Мар'ївка Божедарівського району В. Хомухи, якого у червні 1931 р. разом з родиною депортували на Урал. Хомуха втік із заслання і з фальшивими документами на ім'я бідняка Крохмалю влаштувався на виробництво у місті Кам'янське. Співробітники Божедарівського райапарату ДПУ затримали його, бо Хомуха декілька разів приїздив до рідного села. Втікача звинуватили у тому, що нібито, ще до заслання він разом з іншими куркулями збирався «знищити коней і рогату худобу у колгоспі», щоб «підірвати економічну міць»

колективного об'єднання. За нереалізовані контрреволюційні наміри 27 березня 1932 р. Особлива нарада засудила В. Хомуху до трьох років концтабору [10, арк. 368].

Важливу роль у реалізації репресивних заходів проти «колишніх куркулів» після закінчення суцільної колективізації відіграла постановою політбюро ЦК ВКП(б) від 30 серпня 1931 р., яка заборонила масові депортації «куркульських сімей із районів суцільної колективізації». Наступні виселення куркулів дозволялося здійснювати «в індивідуальному порядку невеликими групами сімейств у міру їх виявлення, після суворої перевірки і попереднього визначення можливості господарського влаштування за місцем вселення» [11, с. 387]. У зв'язку із заборонаю масових операцій з виселення куркульських сімей в окремі райони Союзу ОДПУ у вересні 1931 р. скасувало свій наказ від 2 лютого 1930 р. «Про ліквідацію куркуля, як класу» і деталізувало нову процедуру виселення. Відповідальними «за правильний і ретельний відбір» кандидатур на виселення, за направлення куркульських сімей у ті віддалені місцевості, де існувала потреба у робочій силі, були визначені місцеві органи ОДПУ. Їх також зобов'язали приймати участь в обліку куркульських сімей, який здійснювався місцевими виконкомками. Наказ дозволяв виселяти лише ті куркульські родини, у складі яких були працездатні чоловіки. Рекомендувалося не чіпати молодих членів сім'ї, які не підтримували зв'язків з рідними або працювали самостійно. Категорично заборонялося виселяти куркульські родини, у складі яких були командири РСЧА, червоноармійці, робітники, пов'язані з виробництвом, колишні червоногвардійці, червоні партизани і особи, які мали заслуги перед революцією. Для здійснення виселення потрібна була попередня санкція ОДПУ [12, с. 685].

Категорії невиселених куркульських господарств, що підлягали оперативному обліку СПО ПП ОДПУ, визначив наказ ОДПУ від 19 грудня 1931. Згідно з ним виокремлювалися наступні групи куркульських господарств:

Куркульські господарства, що пролізли до колгоспів, радгоспів або знаходяться поза ними, забезпечені працездатними чоловіками;

Куркульські господарства, що не мають у своєму складі працездатних глав або членів, які репресовані і відбувають покарання у таборах або виправно-трудовах установах;

Куркульські господарства, не забезпечені працездатними главами або членами внаслідок їх репресування й відбуття у заслання;

Куркульські господарства працездатних, частина яких перебуває у бігах: влаштувалися на роботу на промпідприємства та будівництво, проживають у містах тощо;

Куркульські господарства, які взагалі не мають у своєму складі працездатних чоловіків;

Куркульські господарства, що у повному складі втекли з постійного місця проживання;

Куркульські господарства, що мають у своєму складі колишніх червоних партизан і червоногвардійців, осіб, що перебувають на службі у частинах Червоної армії і флоту, робітників, пов'язаних з виробництвом і осіб, що мають особливі заслуги перед революцією;

Куркульські господарства, що мають у своєму складі технічну інтелігенцію (вчителі, лікарі, інженери, техніки, землевпорядники)» [12, с. 59].

Встановивши нові категорії куркульських господарств, наказ, по суті, визначив основні напрямки репресивної діяльності органів ОДПУ. Насамперед, куркулів почали активно шукати у колективних об'єднаннях. Так, П. Постишев у доповіді на об'єднаному пленумі Київського обкому КП(б)У та облвиконкому (жовтень 1934 р.), пояснив поширення шкідництва в аграрному секторі класовою помстою «розгромлених куркульсько-капіталістичних елементів». На його думку, «класовий ворог вже не розраховує тепер повернути...назад колесо історії, збочити село з соціалістичного шляху. Нашкодити, покалічити, спалити, підколоти, підстрелити, знайти вихід своїй класовій помсті – ось, що тепер є нерідко керівним мотивом у діяльності класового ворога» [13]. У результаті агентурної проробки організаційно-господарського стану 200 колгоспів республіки за 1931 р., здійсненої органами ДПУ УСРР, із 112 колгоспів виключили 1059 куркульських господарств. «Небажаний елемент» (куркулів, петлюрівців, політбандитів, білих офіцерів, активних церковників тощо) чисельністю 1 158 осіб виявили ще у 101 колгоспі [14, арк. 67]. «Вичищені» із колгоспів селяни, як правило, ставали жертвами нових репресивних акцій влади.

Значну увагу органи ОДПУ приділяли виявленню та покаранню куркулів-втікачів. Про масовий характер втеч куркульства, висланого протягом 1930-1931 рр., йшлося у обіжнику Головного управління робітничо-селянської міліції УСРР від 27 січня 1932 р., який зобов'язав місцеві органи міліції здійснювати «систематичну (переважно негласну) перевірку місць, де можуть зупинитися й тимчасово мешкати куркулі-втікачі, як-от: готелі, ночліжні будинки, селянські будинки, заїзди, залізничні вокзали». Всіх виявлених і затриманих куркулів-втікачів мали передавати до місцевих органів ДПУ». Від працівників міліції також вимагали посилити роботу «щодо виявлення всіх осіб, які здобувають і постачають куркульство фіктивними документами» [15, арк. 10].

Слід зазначити, що встановлення джерел забезпечення репресованих селян фіктивними документами перетворилося на один із важливих напрямків діяльності органів держбезпеки. Приміром, у червні 1934 р. Ічнянський райапарат ДПУ ліквідував угруповання, яке «систематично займалося фабрикацією документів і забезпеченням ними куркулів та репресованих осіб, що ухилялися від відбуття покарання». Під час арешту одного із фігурантів справи Г. А. Кушнеревського чекісти вилучили у нього 96 бланків з печатками десяти сільрад Чернігівської області, 3 бланки Чернігівського БУПРу, 3 відтиска печаток трьох різних сільрад, а також підробний військовий білет. Слідчі ДПУ намагалися представити фігурантів таких справ, як ідейних контрреволюціонерів, які «співчуваючи куркульству та іншому антирадянському елементу, репресованому владою», свідомо прагнули «надати їм допомогу шляхом влаштування на різних підприємствах», для чого добували й видавали відповідні документи [16, арк. 58-59]. Насправді, це був звичайний кримінальний

бізнес, що розквітнув завдяки попиту з боку репресованих селян. Підґрунтя для такого попиту створила сама держава, поставивши поза законом десятки законслухняних громадян. Досить часто фіктивними документами торгували працівники сільрад, отримуючи від репресованих односельців винагороду у грошовій чи продуктивній формі. Зокрема, на таких умовах протягом кількох років забезпечував фіктивними документами куркулів, що втекли з БУПРу та місць заслання, секретар Кременчикської сільради М. Є. Мальченко, допоки його «контрреволюційна діяльність» не потрапила у поле зору заступника начальника політвідділу Хорловської МТС. У лютому 1935 р. за скоєний злочин М. Мальченка засудили до двох років позбавлення волі [17, арк. 191].

Всього на 15 березня 1932 р. в Україні переховувалося 27 066 куркулів, що втекли з постійних місць проживання [12, с. 60]. Значна частина втікачів влаштувалася на роботу на новобудовах і промислових підприємствах, де існував постійний попит на робочу силу. Органи ОДПУ фактично не знали, що робити з цією категорією куркулів, оскільки «вичищені з одних підприємств, вони негайно влаштовуються на роботу на інших підприємствах» [12, с. 53]. Щодо втікачів-спецпоселенців, то до них застосовували репресивні заходи. 28 квітня 1932 р. ОДПУ видало наказ «Про порядок розгляду справ куркулів, що втекли із спецпоселень», в якому зазначалося, що слідство у справах куркулів-втікачів «триває дуже довго..., куркулі утримуються під вартою до року». У зв'язку з цим пропонувалося скоротити строк оформлення справ трійкам ПП ОДПУ до одного-двох місяців, розглядати їх залежно від тяжкості скоєного. Спецпоселенців, що втекли вперше і яких затримали на території того ж ПП, де знаходяться спецпоселення, і де вони проживали до втечі, мали заарештовувати в адміністративному порядку не більше, ніж на 30 діб. Справи про так звані «кваліфіковані втечі», тобто повторні, збройні, що супроводжувалися грабунками і т. ін. розглядалися трійками [8, с. 33].

У контексті боротьби із втечами репресованих селян слід розглядати і постанову ВУЦВК і РНК УСРР від 21 липня 1932 р., яка збільшила з двох до трьох років строк позбавлення волі за втечу заарештованого з-під варти чи місця ув'язнення, з шести місяців до трьох років – за втечу з місця обов'язкового поселення (заслання) чи зі слідування до нього, а також за ухилення від примусових робіт осіб, засуджених на заслання. «Самовільне прибуття в місцевості, де проживання висланим заборонено», – йшлося у документі, – тягло за собою заміну вислання позбавленням волі чи засланням на той самий строк, причому вислання могло бути замінено засланням на строк не менш, як три роки».

Контролю над «колишніми куркулями» партійно-радянські установи, органи юстиції і ДПУ приділяли особливу увагу. Так, постанова РНК УСРР від 16 березня 1933 р. «Про селян, що повертаються до свого села», зобов'язала райвиконкоми взяти на «окремий облік куркулів, що повертаються до свого села, зокрема:

- а) тих, хто був висланий та відбув термін вислання;
- б) тих, хто незаконно прибув з місця вислання;
- в) тих, хто виїхав після розкуркулення;
- г) тих, хто не був розкуркулений, і виїхав з села, щоб запобігти розкуркуленню».

Для «розгляду справ кожного куркуля, що повернувся до свого села», райвиконкоми та міськради мали організувати спеціальні комісії у складі голови райвиконкому, начальника ДПУ та голови районної Контрольної комісії-Робітничо-селянської інспекції. «Куркульське питання» передбачалося вирішити наступним чином: «тих, хто незаконно повернувся, передавати органам ДПУ для повернення в місце вислання, а з тих, що залишаються на місці, організувати трудові групи для використання їх на роботі (під доглядом спеціальних комендантів, що їх призначає РВК та міськрада) на кар'єрах, лісозаготівлях та шляховому будівництві». Частина куркульських бригад дозволялося використовувати на окремих ділянках у радгоспах під час посівних та збиральних робіт [18, арк. 9-10].

Підсумовуючи, зазначимо, що спрямування репресивного удару проти «колишніх куркулів» пояснюється тим, що після масштабного розкуркулення 1930-1931 рр. останні перетворилися на окрему, маргіналізовану верству суспільства. Для Кремля «колишні куркулі» залишалися «соціально ворожими», потенційно небезпечними, здатними у будь-який момент виступити проти існуючого режиму. Тому протягом 1931-1936 рр. «колишні куркулі» перебували у центрі уваги центральної та місцевої влади, яка побоюючись «куркульської помсти», пильнувала за кожним їх кроком, покладаючи на них провину за всі негаразди у колгоспі чи селі, використовуючи їх, як «потенційних винуватців» під час проведення чергових репресивних акцій. Серед засуджених спецколегіями Верховного й обласних судів УСРР у 1935 р. куркулі і так званий «декласований елемент» становили найчисельнішу групу – 1232 засуджених із загальної кількості 3539 осіб. У 1936 р. їх чисельність зменшилася, але все ж таки залишалася значною – 568 засуджених із 4247 [19, арк. 22]. В цілому, боротьба Кремля з «колишніми куркулями» логічно вписувалася до відомої сталінської теорії «про загострення класової боротьби у міру просування до соціалізму». Остаточо «куркульське питання» в Україні вирішила «куркульська операція» 1937-1938 рр.

Джерела та література

1. Шаповал Ю. Голодомор і репресії в Україні / Ю. Шаповал // Критика. – 2008. – № 12. – С. 8–10.
2. Кульчицький С. В. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення / С. В. Кульчицький. – К.: Наш час, 2008. – 424 с.
3. Нікольський В. Репресивна діяльність органів ГПУ під час голодомору в УСРР (1932–1933 рр.) / В. Нікольський // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–КДБ. – 2001. – №2. – С. 477–495.
4. Роголина Н. Л. Коллективизация: уроки пройденного пути / Н. Л. Роголина. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 224 с.

5. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918-1939. Документы и материалы. В 4-х т. / Т. 3. 1930-1934 гг. Кн. 1. 1930-1931 гг. / Под ред. А. Береловича, В. Данилова. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. – 864 с.
6. Ивницкий Н. А. Введение (Развертывание сплошной коллективизации) / Н. А. Ивницкий // Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: Документы и материалы. В 5-ти тт. / Т. 2. Ноябрь 1929 – декабрь 1930 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. – С. 7-29.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3192.
8. Политбюро и крестьянство: высылка, спецпоселение. 1930-1940: В 2 кн. Кн. 2 / Отв. ред. Н. Н. Покровский, В. П. Данилов, С. А. Красильников, Л. Виола. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – 1120 с.
9. Державний архів Дніпропетровської області (далі ДАДО). – Ф. 1518, оп. 1, спр. 4.
10. ДАДО. – Ф. Р-6483, оп. 1, спр. 10.
11. Политбюро и крестьянство: высылка, спецпоселение. 1930-1940: В 2 кн. Кн. 1 / Отв. ред. Н. Н. Покровский. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2005. – 912 с.
12. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918-1939. Документы и материалы. В 4-х т./ Т. 3. 1930-1934 гг. Кн. 2. 1932-1934 гг. / Под ред. А. Береловича, В. Данилова. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2005. – 840 с.
13. Зоря. – 1934. – 24 жовтня.
14. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 20, спр. 4282.
15. ДАДО. – Ф. 1520, оп. 3, спр. 4.
16. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі ГДА СБУ). – Ф. 16, оп. 27, спр. 8.
17. ГДА СБУ. – Ф. 16, оп. 28, спр.15.
18. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 20, спр. 6392.
19. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 20, спр. 6996.

Романец Н. Р. Репрессии против «бывших кулаков»

В статье исследуются репрессивные акции советской власти против «бывших кулаков», которые осуществлялись в украинском селе после завершения сплошной коллективизации в 1931-1936 гг. На основе анализа архивных документов, которые впервые вводятся в научный оборот, определены причины, особенности, механизмы, цели карательно-репрессивных мероприятий власти.

Ключевые слова: репрессии, «бывшие кулаки», крестьянство, власть, политика.

Romanets N. R. Repression against the "former kulaks"

The article is devoted to investigation of repressive policy of soviet power against the "former kulaks" in the Ukrainian village after the complete collectivization in 1931-1936. Based on the analysis of new archival documents, the author defines the causes, features, mechanisms, purposes of the punitive-repressive measures of authorities.

Keywords: repressions, "former kulaks", peasantry, power, policy.

УДК 008:930.2(477)“194 –”

В. П. Щетніков, Ю.О. Чабан

ПРОБЛЕМА ВИВЕЗЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ З ТРАНСНІСТРІЇ У 1941–1944 рр. ТА ЇХ ПОВЕРНЕННЯ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті представлено історіографічний огляд стану і основних питань проблеми вивезення культурних цінностей з території Трансністрії структурами окупаційної адміністрації, як Німеччини, так і Румунії та їх повернення після визволення регіону у 1944 році.

Ключові слова: Друга світова війна, культурні цінності, Одеса, Трансністрія.

Серед комплексу дослідницьких проблем Другої світової війни – питання тотального переміщення культурних цінностей держав і народів посідає одне з провідних місць.

Актуалізація цієї проблеми наприкінці ХХ століття була підсилена загальними процеси демократизації суспільного життя в країнах Східної Європи і, як наслідок, поживавленням міждержавних відносин. Ці процеси підважили сталі стереотипи періоду «холодної війни», сприяли розширенню доступу до інформації із розсекречених архівних фондів та її розповсюдженню. Таким чином, проблема реституції культурних цінностей посіла провідне місце в європейській політиці й стала реальним і впливовим фактором європейського політичного життя.

Утворення незалежних держав на території СРСР висунуло на передній план питання про належність культурно-історичних цінностей, що були переміщені до колишньої загальносоюзної столиці. Постало питання з'ясувати долю культурних цінностей, що були вивезені з України під час Другої світової війни й були або втрачені, або знайдені і повернуті після війни, проте так і не потрапили до відповідних довоєнних власників: музеїв, бібліотек, архівів тощо. Це питання лишається актуальним і дотепер. До того ж, воно ускладнюється тим, що й досі не вдається виробити загальні підходи до розуміння принципів реституції і трактування міжнародно-правових норм у сфері обігу культурних цінностей. Відтак, в історичній науці на